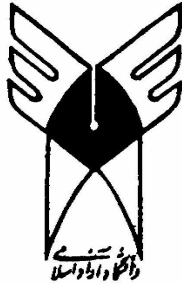

صلاة الاضلاع

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی ، گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش زبان و ادبیات فارسی

عنوان :

بررسی و مقایسه تطبیقی ازهار گلشن با گلشن راز
شیخ محمود شبستری

استاد راهنما :

دکتر علی اصغر حلبی

استاد مشاور :

دکتر احمد حسنی رنجبر هرمزآبادی

پژوهشگر :

مهناز میرزا مهدی اصفهانی

تابستان ۱۳۹۰

تقدیم به:

تقدیم به تو ای پاک سلاله، ای فرزند اختران تابان
ای خورشید نقاب بر کشیده، آسایش روزگاران
ای فریاد بلند رهایی، ترم دلنشین صبح ظهور
به تو ای ترجمان آیات امید

و تقدیم به تو:

ای مهدی فاطمه (عج)

سیاسگزاری :

نخست سپاس و ستایش حضرت حق تبارک و تعالی را که از اقیانوس بیکران فضل و رحمت خویش نسیم توفیق را رهین راه بنده ناچیز خود نمود تا این رساله را به انجام رسانم و سپس درود و صلوات بر حضرت ختمی مرتبت محمد مصطفی (ص) و درود و تحیت وافر نثار حضرت مهدی (عج) که با عنایت ایشان؛ اخگری از نور پر فروغ زجاجة معرفت بر دل سردم تا بید تا از تالو و درخشش آن جانم گرما گرفت، آنچنان که توانستم در حد قدر و توان از ساحت بیکران علم و معرفت حظی برم. در این زمان و مکان بر خود لازم می دانم، مراتب امتنان و قدردانی خویش را تقدیم سرورانی نمایم که در این مسیر مرا هدایت و مساعدت نمودند؛

نخست از استاد فرهیخته و فاضل و اندیشمند جناب آقای دکتر علی اصغر حلبی در مقام استاد راهنما که بزرگوارانه بنده حقیر را مورد لطف و عنایت خویش قرار داده و مسئولیت راهنمایی این رساله را بر عهده گرفتند و در جریان کار با باریک بینی و دقت نظر صبورانه و مشفقانه تمامی کم و کاستی ها را بیان نمودند بی نهایت سپاسگزارم امید که همواره چون خورشیدی پر فروغ بر سپهر رفیع فرهنگ و ادب پارسی بدرخشد. همچنین از استاد گرانقدرو وارسته جناب آقای دکتر احمد رنجبر در مقام استاد مشاور که با مشورت های ارزنده و روشنگرانه ایشان پژوهش حاضر را پر بار ساختند و مرا در تکمیل این پژوهش یاری نمودند کمال تشکر را دارم. از استاد گرامی جناب آقای دکتر تراب جنگی قهرمان که با رویی گشاده پذیرای بنده بودند و با پذیرفتن این پایان نامه بنده را مفتخر نمودند کمال تشکر را دارم و از سرکار خانم دکتر شروین خمسه، مدیر محترم گروه زبان و ادب فارسی که با سعه صدر پذیرای این جانب بودند سپاسگزارم.

از پدر بزرگوارم که در سراسر مراحل زندگی مشفقانه و کریمانه مرا مورد لطف و حمایت بی دریغ خویش قرار دادند و در سخت ترین لحظه ها تکیه گاهم بودند و همواره محیطی مناسب را برای ادامه تحصیل فراهم نمود کمال تشکر را دارم همچنین از مادر نازنینم که با رهنمودهای دل انگیزش مرا تا این مرحله سوق داد و همواره زمزمه کلام گرمش در گوش جانم موجبات آرامش خاطر من هست بی نهایت سپاسگزارم و همینطور از دو خواهر عزیزم که در انجام این رساله مرا یاری نمودند کمال قدر دانی را به جا می آورم.

بسمه تعالی

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب **مهناز میرزامهدی اصفهانی** دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۸۷۱۰۸۹۸۴۰۰۰ در رشته زبان و ادبیات فارسی که در تاریخ ۱۳۹۰/۶/۲۱ از پایان نامه خود تحت عنوان: **بررسی و مقایسه تطبیقی از هار گلشن با گلشن راز شیخ محمود شبستری** با کسب نمره ۱۸/۸۸ و درجه عالی دفاع نموده ام بدین وسیله متعهد می شوم:

۱. این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و ...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.
۲. این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی ارائه نشده است.
۳. چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.
۴. چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچ گونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی:

تاریخ و امضاء:

بسمه تعالی

در تاریخ ۱۳۹۰/۶/۲۱

دانشجوی کارشناسی ارشد خانم مهناز میرزامهدی اصفهانی از
پایان نامه خود دفاع نموده و با نمره ۱۸/۸۸ بحروف هجده و هشتاد
و هشت صدم و با درجه عالی مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

چکیده

فصل اول: کلیات طرح

۲	۱-۱ بیان مسئله
۳	۲-۱ هدفهای تحقیق
۴	۳-۱ اهمیت موضوع تحقیق و انگیزش انتخاب آن
	۴-۱ سوالات و فرضیه های تحقیق
۵	- سوالات تحقیق
۵	- فرضیه های تحقیق
۷	۵-۱ مدل تحقیق
۸	۶-۱ تعاریف عملیاتی متغیرها و واژه های کلیدی
۱۳	۷-۱ روش تحقیق
۱۴	۸-۱ قلمرو تحقیق
۱۵	۹-۱ جامعه و حجم نمونه
۱۵	۱۰-۱ محدودیت ها و مشکلات تحقیق

فصل دوم : مطالعات نظری

۱۷	مقدمه
	گفتار اول- شرح حال
	۱-۲ نگرشی بر زندگی شیخ شهاب الدین گلشنی
۱۹	۱-۱-۲ شرح حال شیخ گلشنی
۲۰	۲-۱-۲ آثار شیخ گلشنی
۲۱	۳-۱-۲ اولاد شیخ گلشنی
۲۲	۴-۱-۲ شرح منظومه ازهار گلشن
	۲-۲ نگرشی بر زندگی محیی الدین ابن عربی
۲۴	۱-۲-۲ شرح حال محیی الدین ابن عربی
۲۵	۲-۲-۲ سفرهای محیی ابن عربی
۲۵	۳-۲-۲ آثار محیی ابن عربی
۲۶	۴-۲-۲ اولاد محیی الدین ابن عربی
۲۷	۵-۲-۲ مذهب محیی الدین ابن عربی
	۳-۲ نگرشی بر زندگی شیخ محمود شبستری
۲۹	۱-۳-۲ شرح حال شیخ محمود شبستری
۲۹	۲-۳-۲ محل ولادت شیخ شبستری
۲۹	۳-۳-۲ سال وفات شبستری
۳۲	۴-۳-۲ سفرهای شبستری
۳۲	۵-۳-۲ خانواده اولاد شبستری
۳۳	۶-۳-۲ استادان شیخ شبستری
۳۶	۷-۳-۲ مذهب شبستری

۳۷ آثار شبستری ۸-۳-۲
۳۷ الف) آثار منظوم شیخ محمود شبستری
۳۷ ۱) گلشن راز
۳۷ ۲) سعادت نامه
 ب) آثار منثور شیخ محمود شبستری
۳۷ ۱) حق الیقین
۳۸ ۲) مرآت المحققین
۳۸ ۳) مراتب العارفین
۳۸ ۴) شاهد یا شاهد نامه
۳۹ ۲-۳-۹ مثنوی گلشن راز
۴۲ ۲-۳-۱۰ شروح گلشن راز
	گفتار دوم - نظیره های گلشن راز
۴۵ مقدمه
۴۶ ۲-۴-۱ گلشن رموزی - محمد رموزی نسلجی کاشی
۴۶ ۲-۴-۲ از هار گلشن - ابراهیم ادهم
۴۷ ۲-۴-۳ از هار گلشن - شیخ شهاب الدین ابراهیم گلشنی
۴۷ ۲-۴-۳-۱ شرح حال
۴۷ ۲-۴-۳-۲ شرح از هار گلشن
۵۱ ۲-۴-۴-۱ گلزار اسرار حقیقت - عبد الرحیم حائری
۵۱ ۲-۴-۴-۲ شرح حال و زندگی
۵۱ ۲-۴-۴-۳ استادان وی
۵۱ ۲-۴-۴-۴ تألیفات
۵۴ ۲-۴-۵ غنچه - باز - میر ابوالفضل عنقا
۵۴ ۲-۴-۵-۱ شرح حال
۵۴ ۲-۴-۵-۲ استادان
۵۵ ۲-۴-۵-۳ تألیفات
۵۷ ۲-۴-۶ گلشن راز جدید - اقبال لاهوری
۵۷ ۲-۴-۶-۱ شرح حال
۵۷ ۲-۴-۶-۲ استادان وی
۵۸ ۲-۴-۶-۳ آثار
	گفتار سوم: بررسی مثنوی
۶۶ ۲-۳-۱ چگونگی تصنیف گلشن راز
۶۷ ۲-۳-۲ چگونگی تصنیف از هار گلشن
۶۸ ۲-۳-۳ سبک بیان شیخ محمود شبستری
۷۰ ۲-۳-۴ سبک بیان شیخ گلشنی
۷۲ ۲-۳-۵ تأثیر پذیری و تأثیر گذاری شیخ محمود شبستری
۷۴ ۲-۳-۶ تأثیر پذیری شیخ شهاب الدین گلشنی
۷۵ ۲-۳-۷ دیدگاه های کلی هر دو شیخ
۷۷ ۲-۳-۸ پیشینه تحقیق

فصل سوم: روش شناسایی تحقیق (متدولوژی)

۷۹ مقدمه
۷۹ ۱-۳ روش تحقیق
۸۰ ۲-۳ جامعه آماری
۸۰ ۳-۳ حجم نمونه و روش اندازه گیری
۸۱ ۴-۳ ابزار جمع آوری اطلاعات
۸۱ ۵-۳ روش تجزیه و تحلیل داده ها

فصل چهارم: تجزیه و تحلیل یافته های تحقیق

۸۴ مقدمه
	گفتار اول: سر آفرینش
۹۱ ۱-۱-۴ اسر آفرینش
۹۲ ۱-۱-۴ دیدگاه عرفا و حکما در باب سر آفرینش
۹۳ ۲-۱-۴ بیان عشق
۹۴ ۱-۲-۴ دیدگاه عرفا و حکما در باب عشق
۹۵ ۲-۲-۴ مراتب محبت
.....
۹۵ ۳-۲-۴ اقسام و مراتب عشق
.....
۹۶ ۳-۱-۴ تجلی حضرت حق
۹۸ ۱-۳-۴ اقسام تجلی حضرت حق
۱۰۰ ۲-۳-۴ تعبیر مختلف عرفا و حکما از تجلی
۱۰۲ ۴-۱-۴ تعدد عوالم
۱۰۴ ۱-۴-۴ تقسیمات حکما در باب ترتب حضرات
۱۰۶ ۵-۱-۴ تجلی نور
۱۰۷ ۱-۵-۴ نور از منظر علمی
۱۰۷ ۲-۵-۴ نظر حکما و عرفا درباره نور
۱۰۸ ۳-۵-۴ نور از منظر معنوی
۱۱۰ ۶-۱-۴ انطباق عالم صغیر با عالم کبیر
	گفتار دوم: مراتب وجودی انسان
۱۱۴ ۱-۲-۴ مراتب وجودی انسان
۱۱۶ ۲-۲-۴ اطوار وجودی انسان
۱۱۸ ۳-۲-۴ مراتب ظهورات جسم
۱۱۸ ۱-۳-۲-۴ نقش عناصر اربعه در ظهور جسم
۱۱۹ ۲-۳-۲-۴ نقش موالید ثلاثه در خلقت
۱۲۰ ۴-۴-۴ ظهور روح در کالبد
۱۲۲ ۱-۴-۲-۴ اقسام روح
۱۲۵ ۵-۲-۴ تعبیر دیگر از دو ساخته بودن وجود انسان
۱۲۶ ۶-۲-۴ در بیان قلب
۱۳۰ ۱-۶-۲-۴ مراتب و اطوار قلب
۱۳۱ ۲-۶-۲-۴ تقلیب قلب

۱۳۲ ۷-۲-۴ ارتباط با حضرت عبودیت
۱۳۴ ۸-۲-۴ در بیان نفس
۱۳۶ ۱-۸-۲-۴ دیدگاه عرفا و حکما در باب نفس
۱۳۷ ۲-۸-۲-۴ اقسام نفس
	گفتار سوم: آغاز سیر عروجی
۱۴۵ ۱۱-۳-۴ آغاز سیر عروجی
۱۴۶ ۱۲-۳-۴ آغاز سیر و سلوک
۱۴۸ ۱-۲-۳-۴ اقسام اهل سلوک
۱۵۱ ۲-۲-۳-۴ درجات و مراتب سالکان
۱۵۲ ۳-۲-۳-۴ سلوک
۱۵۵ ۴-۲-۳-۴ اقسام سلوک
۱۵۹ ۳-۳-۴ مقامات
۱۶۱ ۱-۳-۳-۴ تعبیر مختلف از مقامات
۱۶۱ ۲-۳-۳-۴ برخی کتب در باب مقامات
۱۶۱ ۴-۳-۴ احوال
۱۶۳ ۵-۳-۴ سلوک نظری
۱۶۸ ۱-۵-۳-۴ اقسام تفکر
۱۶۹ ۷-۳-۴ سالک شناسای چیست؟
۱۷۰ ۸-۳-۴ سلوک عملی
۱۷۳ ۹-۳-۴ موانع سلوک
۱۷۴ ۱۰-۳-۴ اسباب سلوک
۱۷۵ ۱-۱۰-۳-۴ دردطلب
۱۷۶ ۲-۱۰-۳-۴ عشق
۱۷۷ ۳-۱۰-۳-۴ شراب
۱۷۸ ۳-۱۰-۳-۴ اقسام شراب
۱۷۹ ۵-۱۰-۳-۴ مراتب شراب
۱۷۹ الف- شراب طهور
۱۸۰ ب- شراب معرفت
۱۸۱ پ- شراب بیخودی
۱۸۲ ت- شراب تجلی
۱۸۳ ۶-۱۰-۳-۴ اقسام مستی
۱۸۶ ۱۱-۳-۴ مغایرت شرب و ذوق
۱۸۸ ۱۲-۳-۴ پیر
	گفتار چهارم: چگونگی سلوک سالک
۱۹۲ ۱-۴-۴ چگونگی سلوک سالک
۱۹۲ ۲-۴-۴ توبه
۱۹۳ ۱-۲-۴-۴ قرب
۱۹۴ ۲-۲-۴-۴ بعد
۱۹۷ ۳-۲-۲-۴-۴ اقسام قرب
۱۹۹ ۳-۴-۴ فقر
۲۰۳ ۱-۳-۴-۴ اقسام فقر

۲۰۵ دیدگاه عرفا و حکما در باب فقر	۲-۳-۴-۴
۲۰۷ فنا	۴-۴-۴
۲۱۱ اقسام فنا	۱-۴-۴-۴
۲۱۴ مغایرت ادیان در باب فنا	۲-۴-۴-۴
۲۱۶ اتحاد	۵-۴-۴
۲۱۷ بقا	۶-۴-۴
۲۱۸ دیدگاه هردو شیخ در باب بقا	۱-۶-۴-۴
۲۲۰ رضا	۷-۴-۴
۲۲۲ دیدگاه هر دو شاعر در باب رضا	۱-۷-۴-۴
۲۲۲ چگونه حال رضا در دل عارف راسخ می شود؟	۲-۷-۴-۴
۲۲۵ اقسام رضا	۳-۷-۴-۴
۲۲۶ اتصال	۸-۴-۴
۲۲۷ اقسام اتصال	۱-۸-۴-۴
	گفتار پنجم : انسان کامل	
۲۲۹ انسان کامل	۱-۵-۴
۲۳۲ تاریخچه انسان کامل	۲-۵-۴
۲۳۴ اسامی انسان کامل	۳-۵-۴
۲۳۵ تکالیف انسان کامل	۴-۵-۴
۲۳۶ شیوه زندگی انسان کامل	۵-۵-۴
۲۳۶ دیدگاه شیخ شبستری و گلشنی	۶-۵-۴

فصل پنجم: نتیجه گیری و پیشنهادات

مقدمه

۲۴۰ نتیجه گیری	۱-۵
۲۴۳ پیشنهادات	۲-۵
۲۴۴ فهرست منابع و مأخذ	
	چکیده انگلیسی	

چکیده

در طی هزاره ها حکما کوشیده اند تا مباحث فلسفی را بر اساس برهان و استدلال توضیح دهند ولی عارفان همواره به عقل و استدلال پایبند نیستند و آن را در طریق معرفت مرکبی کندرو می دانند، آنان می خواهند با عشق و مجذوبیت به حقیقت هستی متصل گردند و در این سلوک روحی و معنوی راه عشق را هموارتر و نزدیک تر از راه عقل می شناسند.

در این میان دو شاعر - عارف یعنی شیخ محمود شبستری و شیخ شهاب الدین ابراهیم گلشنی در مثنوی معنوی خویش مباحث فلسفی را با مراحل سیر و سلوک قلبی عرفا مطابقت داده و به آن آهنگی یگانه بخشیده اند آنان برهان و عرفان را در پر تو معارف قرآنی در یک هیأت وحدانی در قالب نظم و به زبان رمز بیان داشته اند .

این پایان نامه موضوع، مقایسه تطبیقی مثنوی «ازهار گلشن» اثر شیخ شهاب الدین ابراهیم گلشنی عارف (قرن ۹ و ۱۰ ه.ق) را با مثنوی «گلشن راز» زاده طبع شیخ محمود شبستری عارف قرن (۷ و ۸ ه.ق) مورد بررسی و تحلیل قرار می دهد. در این تحقیق نخست دیدگاه های مشترک هر دو شیخ در ابعاد مختلف زبانی، موضوعی، محتوایی استخراج تهیه و تنظیم گردیده است. (روش کشفی) و سپس مبانی نظری مربوط به موضوع مورد بحث و مقایسه قرار گرفته و ذیل هر بحث شاهد مثال هایی مربوط به مباحث ذکر گردیده سپس میزان کاربرد و تأثیر پذیری شیخ گلشنی از آراء و اقوال شیخ محمود شبستری در چند بخش ارائه گردیده:

۱) سر آفرینش ۲) اطوار وجود انسان ۳) سیر سا لک ۴) چگونگی سلوک سا لک
۵) انسان کامل

و در خاتمه از یافته های تحقیق نتیجه گیری به عمل آمده است .
شیخ گلشنی به تتبع از شاعران گرانقدری چون شیخ شبستری می بالد وی در این منظومه خویش معانی فلسفی و عرفانی را مورد استفاده قرار داده و عقاید شیخ گلشنی با افکار شیخ محمود شبستری مشابهت بسیار دارد.

کلید واژه ها: شیخ شهاب الدین گلشنی، شیخ محمود شبستری، ازهار گلشن، گلشن راز، انسان، سلوک

فصل اول

کلیات طرح

۱-۱ بیان مسئله

با در نظر گرفتن این مسأله که مثنوی «گلشن راز» شیخ محمود شبستری، از جمله آثاری است که بیانگر رازها و اسرار عارفانه است و به طرز بدیع به پاسخ گویی سؤالات عارفان پرداخته، و از حیث بیان دقایق و غوامض، معضلات فکری و طریقتی و همچنین وجود خلق و توانایی های بشری در دست یابی به معرفت و معارف عرفانی همچون حل المسائل ارزشمندی است که در عین سادگی و روانی به بیان حقایق پرداخته است. مثنوی «گلشن راز» صاحب خصوصیات لطیفی است که با گذر زمان رنگ کهنگی بر نمی دارد و از یک سو برای اهل باطن منظور نظر و مغتنم است و از طرف دیگر موجب استفاده دانشمندان و محققین می باشد. بر این اساس «گلشن راز» را با یکی از متون کهن عرفانی پارسی که در طی سال ها از دیدگان برخی محققین پنهان بود، را با مثنوی «ازهار گلشن» که یک قرن بعد از مثنوی «گلشن راز» توسط شاعر- عارف استانبولی، شیخ شهاب الدین گلشنی به نظم پارسی در آمده و نظیر گلشن راز به طرز پرسش و پاسخ به بیان قوانین دقیق و رقیق وجودی و عوالم شناخت و عرفانی پرداخته و مبانی عرفان و فلسفه را به طرز سلیس و روان به طرز معما گونه مطرح نموده را به طور تطبیقی مورد بررسی و مقایسه قرار دهم با توجه به این نکته که شیخ گلشنی از نظریات وحدت وجود و نفی کثرت شیخ محمود شبستری در منظومه خود بهره ها برده و به آن پرداخته است بنا بر این در این رساله پژوهنده می کوشد تا به کشف این حقیقت بپردازد که آیا شیخ شهاب الدین گلشنی از عقاید و باورهای شیخ شبستری تأثیر پذیرفته است و موارد استفاده شیخ گلشنی از اندیشه های شیخ شبستری تا چه میزان بوده است؟

۲-۱ هدفهای تحقیق و کاربردهای تحقیق

انگیزه و هدف از نوشتن تحقیق، معرفی برخی متون کهن عرفانی - حکمی پارسی همچون مثنوی «گلشن راز - ازهار گلشن» و بررسی جایگاه این آثار در شعر و ادب پارسی می باشد. از اهداف دیگر این پژوهش مقایسه و تطبیق دو اثر، و بیان برخی دیدگاه های مشابه آفرینندگان اثر (شیخ شبستری - شیخ گلشنی) در باب اسرار جهان هستی و معانی عرفانی... و همچنین آشکار نمودن باورها و آراء شیخ گلشنی و تطبیق آن با نظرات و دیدگاه های شیخ محمود شبستری است و بیان این مطلب که تأثیر گذاری فکری و برهانی و سبک بیان

شیخ محمود شبستری بر شیخ گلشنی و تاثیر پذیری شیخ گلشنی از شیخ شبستری در منظومه «ازهار گلشن» تا چه میزان بوده است؛ و انگیزه شیخ گلشنی از طراحی سوالات عرفانی و پاسخ گویی به آنها مشخص گردد و محقق شدن این امر که کدامیک از باورهای شیخ شبستری در منظومه «ازهار گلشن» بیشترین یا کمترین کاربرد را داشته است. شاید یافته های این تحقیق نقطه آغازینی باشد برای علاقمندان به متون کهن عرفان پارسی تا برای آشنایی با نظرات و اندیشه های دو شاعر بزرگ (گلشنی - شبستری) و فهم هر چه بیشتر و بهتر و آسان تر مفاهیم عرفانی - حکمی به مطالعه آثار این شاعران در ابعاد و زمینه های مختلف علمی روی آورند و آثار را بیش از پیش مورد بررسی و تحلیل قرار دهند و ضمن درک و فهم آموزه ها و مفاهیم اصطلاحاتی عرفانی - حکمی مطرح شده در هر دو منظومه (گلشن راز - ازهار گلشن)، اندکی با اوضاع سیاسی و اجتماعی عصر هردو شاعر و باز تاب آن در آثارشان آشنا شوند. دانشجویان می توانند از یافته های این تحقیق هم گام با مطالعات کتب عرفانی که - به زبان تمثیل مطالب سیر و سلوکی را بیان نموده اند - بهره مند شوند چرا که در این رساله سعی شده مطالب پیش از پیش به زبان ساده و روان تعریف شود و اندیشه های سایر حکما نیز در باب موضوعات مختلف بیان شود.

۱-۳ اهمیت موضوع تحقیق و انگیزش انتخاب آن :

در این پایان نامه سعی شده تا برخی دیدگاه های عرفانی و نقطه نظرات حکمی دو شاعر بزرگ (شبستری - گلشنی) که در طی دو دهه (قرون هشتم و نهم هجری) به طور سربسته و به طرز ایجاز و به زبان رمز و ایماژ در آثار خویش یعنی «گلشن راز - ازهار گلشن» ارائه شده است در دو بعد مشابهت و مغایرت مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد و شایان ذکر است که تا کنون منظومه «ازهار گلشن» به طور جدی مورد تحقیق و بررسی قرار نگرفته، هر چند که می تواند از ابعاد گوناگون ملاک تحقیق محققین واقع گردد. بنابراین این، این منظومه با محتوای عشق و عرفان و حکمت برای امر پژوهش برگزیده گردید تا با آشکار شدن برخی نگرش ها و نکات مبهم و پیچیده در باب عرفان و فلسفه آثار دیگر شاعران و نویسندگان پارسی بیشتر مورد مطالعه قرار گیرد. و همچنین خوانندگان با خواندن این گونه متون عرفانی بسیاری از مفاهیم و تعابیر و حتی آراء و اقوال و عقاید صوفیه را در باب مسایل مختلف مربوط به فکر و نفس و معرفت، وحدت و کثرت عالم، اطوار وجود، سیر و سلوک، سیر در آفاق و انفس بهتر و بیشتر درک نمایند. از طریق این نوع پژوهش می توان آثار سایر بزرگان را که کمتر مورد توجه بوده اند را به طور گسترده و وسیعی مورد بررسی قرار داد. همچنین با بررسی تطبیقی می توان به راه های چگونگی استفاده و میزان تاثیر پذیری شاعران و نویسندگان بزرگ از یکدیگر پی برد در واقع این سبک از پژوهش سبب می شود تا به هم فکری، هم کلامی و در

نهایت هم سویی و یگانگی در عقاید و باورها نسبت به مطلب یا موضوعی اطلاعات و آگاهی کسب کرد و در لابه لای تحقیق می توان زوایای تاریک و نقاط قوت و ضعف شاعر یا نویسنده را به وضوح دریافت .

۱-۴-سوالات و فرضیه های تحقیق

- سوالات تحقیق:

- سوال اصلی:

موارد استفاده شیخ شهاب الدین گلشنی از باور و اندیشه شیخ محمود شبستری تا چه میزان بوده است؟

۱-۴-۱ سوالات فرعی:

۱- آیا شیخ شهاب الدین گلشنی در منظومه «ازهار گلشن» از مثنوی «گلشن راز» شیخ محمود شبستری متأثر شده است؟

۲- سبب پیدایش منظومه «ازهار گلشن» چیست؟

۳- چرا عرفا و ارباب استدلال اشعار «گلشن راز» را در موضوعات تصوف مورد استشهاد و استدلال قرار داده اند؟

۴- چرا برخی بزرگان به خلق مثنوی نظیر «گلشن راز» زاده طبع شیخ محمود شبستری پرداخته اند؟

۱-۴-۲ فرضیه اصلی تحقیق:

برجسته ترین مضامین عرفانی که شیخ گلشنی در منظومه خویش به آن پرداخته و از مثنوی «گلشن راز» شیخ شبستری متأثر شده عبارتند از: توحید، عماء، تجلی... و در اشاره به مضامین اخلاقی از اصطلاحات و تعبیری همانند: حکمت، شجاعت و علم و جهل... استفاده نموده و در مواردی خاص از مضامین حکمی نظیر: ارتباط خدا با جهان هستی، وحدت وجود، دورتسلسل از اندیشه شیخ محمود شبستری که در لابه لای مثنوی گلشن راز بیان شده تأثیر پذیرفته است. شیخ گلشنی در مثنوی «ازهار گلشن» کوشیده تا دو جریان جداگانه عقل و عشق را مقارن هم قرار دهد به عبارتی سعی نموده از طریق مسیر نورانی کلام حق از آیات به معنی نشانه ها و سراج هدایت قلوب سالکین همه زوایای دقیق عالم غیب را بر آدمیان روشن سازد.

۱-۴-۳- فرضیه های فرعی:

۱- شیخ شهاب الدین گلشنی در مثنوی «ازهار گلشن» از مثنوی «گلشن راز» شبستری متأثر بوده و در این رساله موارد استفاده از لحاظ مفاهیم و معانی عرفانی و حتی نکات و دقایق آن بیان شده است. مباحث بسیاری که در مثنوی «ازهار گلشن» به کار رفته بیانگر آن است که شیخ شهاب الدین گلشنی دارای اطلاعات و معلومات کافی در علوم متداول زمان

خود و به ویژه تسلطی آشکار به شیوه سخنان بزرگان ادب ایران به خصوص ارادتی خاص به گلشن راز شیخ شبستری داشته است. در مثنوی «ازهار گلشن» رد پای کتب حکمت و فنون معارف متأخر به وضوح هویداست، وی در خلق این منظومه از سبک بیان و عقایدو مضامین نهفته در مثنوی «گلشن راز» اثر شیخ محمود شبستری تأثیر پذیرفته است.

۲- آنچه موجب خلق این منظومه «ازهار گلشن» گردید، از یک سو بی اعتباری دنیا در نظر شاعر و از سوی دیگر تفحص بر کتب نظم و نثر ارباب رسایل سلف و آشنایی شیخ گلشنی با مثنوی «گلشن راز» شیخ محمود شبستری و همچنین سؤالات مطروحه از جانب میرحسین حسینی هروی و طرز بیان و سبک پاسخ گویی شیخ شبستری به این پرسش ها انگیزه ای شد تا شیخ گلشنی به محک درونی پرداخته و به طرزی بدیع به سؤالات ذهنی خویش پاسخ دهد.

۳- کتاب گلشن راز شیخ محمود شبستری از آن قبیل کتاب هایی است که توجه بسیاری از عرفا و شاعران و همچنین فیلسوفان را به خود جلب نموده است. زیرا شیخ شبستری در این اثر کوشیده تا مشکل ترین مباحث فلسفی را با مراحل سیر و سلوک قلبی عرفا مطابقت داده و با شیوه ای دل انگیز و به طرز سؤال و جواب و تمسک به آیات و احادیث، لطایف مستور در عالم را نشان دهد. بطوریکه صدر الدین محمد بن ابراهیم شیرازی معروف به صدر المتألهین و حاج ملا هادی سبزواری که از فلاسفه و حکماء شهیر ایران هستند و همچنین بسیاری از متفکرین دیگر دلایل خود را بر پایه مضامین گلشن راز قرار داده و براهین خود را متوجه استشادات ابیات آن قرار داده اند.

۴- سؤالات مطروحه از جانب امیر حسین هروی اذهان و اندیشه های عده ای از شعرا را به خود معطوف داشته است. بطوریکه برخی از شعرا و عارفان و فیلسوفان همچون؛ اقبال لاهوری و عبد الرحیم حائری، یک یا چند قرن بعد از شیخ محمود شبستری کوشیده اند، تا با ذهن وقاد و تیزبین خود در مقام پاسخ به سؤالات میر حسین حسینی هروی بر آیند ولی آنان با طرزی نو و طرحی بدیع و به سبک و سیاقی دیگر به آن پرداخته و با ارائه نظریه و عقیده بی تازه بر آن شده اند تا عمق و ژرفای باطن خود را محک زنند، بنابر این در برابر «گلشن راز» اثر شیخ محمود شبستری نظیره سازی کرده اند.

۱-۵ مدل تحقیق

با توجه به نظری بودن تحقیق، مدل پژوهش، توصیفی - تحلیلی است؛ یعنی نگارنده، اثر یک شاعر را با اثر شاعر دیگر تطبیق داده به طوریکه با بررسی و مطالعه مثنوی «ازهار گلشن» و «گلشن راز» به یافتن مفاهیم و بن مایه های نهفته در دل ابیات پرداخته و سپس با توجه به تأویل و تفسیرهای ارباب دانش، ابیات مشابه را از لحاظ موضوعی و محتوایی اخذ

نموده و با بررسی آراء گوناگون و نظرات اندیشمندان و بزرگان ادب پارسی دیدگاه های مشترک شیخ مورد بررسی تحلیل و مقایسه قرار گرفته است .

۶-۱ تعاریف عملیاتی متغیرها و واژه های کلیدی

۱-۶-۱ تعاریف عملیاتی متغیرها:

۱) اتحاد(=unification) در لغت یکی شدن دو چیز ،و در اصطلاح وجود حق را واحد مطلق دیدن و همه موجودات را موجود به وجود او دانستن است .بنابراین ،همه موجودات از آن جهت که موجود به وجود او هستند و در نفس خود معدوم ،متحد هستند.به تعبیری دیگر ،اتحاد عبارت از این است که دو ذات یکی گردند . (حلبی،۱۳۸۵،ج ۱/۱۰۷)

۲) اشتیاق (=eagerness) آرزومند شدن ،و در اصطلاح ؛ میل قلب است به دیدار محبوب و مطلوب غایت و دور از نظر و بنابراین امری است مترتب بر فراق و لازمه [آن] دوری است و درباره حاضر و اصل گفته نمی شود. بعضی گفته اند : «شوق» نزاع و کوشش دل است به دیدار دوست . ولی «اشتیاق» انجذاب یا کشیده شدن باطن محب به سوی محبوب است در حال وصال برای رسیدن به لذت افزون یا دوام آن . لذا می توان گفت که «شوق» فراق شرط است و در اشتیاق وصال . ابن عربی می گوید: و چون محبوب حق باشد ،او دائم المشاهده باشد ؛و مشاهده چنین محبوبی همچون غذا برای جسم باشد که بدان نمو و افزونی می یابد ،و هر زمان که مشاهده فزونی یابد ،حُبّ او نیز فزونی می یابد. و از این جاست که شوق به لقا و دیدار هیجان گیرد ؛و این همان است که عاشقان هنگام اجتماع با محبوب پیدا می کنند زیرا که از مشاهده سیر نمی شوند و حاجت خود را از او نمی گیرند ،چه هر زمان که به او می نگرند وجدشان و شوقشان با وجود حضور وی نسبت به او افزون تر می گردد. (حلبی،۱۳۸۵،ج ۱/۴۹)

۳) انسان(=Human being) عبارت از وجود جامع :هیأت اجتماعی که جامع جمیع مجردات و مادیات و علویات و سفلیات است؛ و به اصطلاح عرفا انسان کامل است . (حلبی ، ۱۳۷۶، ۷۷۹)

۴) بهشت(=Paradise) بهشت عبارت از ادراک ملایم و جامع جمیع کمالات است و هستی که عبارت از وجود است بهشت است.و «حصّه الهیّت آدمی» که در واقع «حقیقت وحدت ساریه در جمیع اشیاء است» که هرگاه احکام و جوب و صفات کمال غالب آید در واقع به بهشت بی زوال در آمده و از زمره «لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ» (ق، ۵۰/آیه ۳۵) «برای ایشان است در بهشت آنچه بخواهند». باقی خواهند بود. (سمیعی، ۱۳۷۱، ۲۳۱) و باطن بهشت نزد صوفیان عبارت است از دارا بودن صفات و ملکات فاضله است و آنان جهت علوی نفس انسانی را بهشت می دانند که جان آدمی در آن ساحت آرامش می یابد. نزد صوفیان عبارت

است از دارا بودن صفات و ملکات فاضله است. آنان جهت علوی نفس ناسوت ؛ به معنی متحرک و منظور از آن عالم بشریت است چرا که بشر به غایت متحرک و مضطرب است .
۵) پیر: (=mystical guide) در لغت سالخورده، کلانسال، مُعَمَّر، و در برابر آن جوان و برنا و در تصوّف ؛ مراد، مرشد، راهبر. توجه باید داشت که در «پیر» مورد نظر صوفیان به سن و سالخوردگی شرط عمده نیست، بلکه پختگی و رستگی از نفس و دستان های آن، حقیقت پیری است. (حلبی، ۱۳۸۵، ج ۱/۱۵۶) و «شیخ» در اصطلاح کسی است که در علوم شریعت و طریقت و حقیقت به حد کمال رسیده مهالک را می شناسد، آفات و امراض نفوس و دواى آنها را می داند و مریدان را ارشاد می کند. (حلبی، ۱۳۷۶، ۸۱۵)

۶) تجلی: (=Emanation) در لغت :ظاهر شدن ، هویدا شدن و جلوه کردن است. در اصلاح عرفانی التجلی الذاتی :آن است که مبدا آن ذات است بدون در نظر گرفتن صفتی از صفات و به همراه آن ، اگرچه ذات تنها به واسطه اسماء و صفات اثبات می شود و حق تنها از ورای حجاب اسمای خود بر موجودات متجلی می شود. (خالقی، ۱۳۷۴، ۱۵۲)

۷) روح: (=spirit) رُوح و رُوح دراصل یک چیز است ، و در فارسی معمولاً به جان و روان ترجمه شده است . و آن نزد طبیبان عبارت از بخار لطیفی است که در دل پدید می آید و مایه حیات و حس و حرکت می گردد (جرجانی، ۱۳۵۵، ۹۹) و این روح البته روح حیوانی است ، وگرنه ، روح انسانی عبارت از لطیفه داننده و دریابنده یی است که بر روح حیوانی سوار است ، و از عالم امر آمده و بر بدن انسان تعلق یافته تا آن را تدبیر و تصرف کند . و گاه نیز روح نامی است برای نفس، و این برای آن است که نفس بعضی از روح است ، همچنان که نوع را به نام جنس می نامند . همانطور که انسان را به نام حیوان می نامند. و آن را نامی قرار داده اند برای جزئی که حیات و جنبش و جلب منافع و دفع زیان ها بدان حاصل می آید و نیز اشراف فرشتگان را روح می نامند، چنانکه می گوید: «یوم یقوم الروح و الملائكة صفاً» (نبا، ۷۸/آیه ۳۸). (حلبی ، ۱۳۸۵، ج ۱/۲۲۷) و در اصطلاح عرفانی ، آنچه اختصاص به عالم خداوند دارد ، جسمی است لطیف تر از آنکه حس شود و بزرگ تر از آنکه لمس شود و درباه آن بییش از این نمی گویند که موجود است. (حلبی ، ۱۳۷۶ ، ۸۰۶)

۸) سالک: (=Traveller) در لغت یعنی رونده راه ، پوینده راه ؛ و در اصطلاح ، کسی که مقامات را با حال خود سیر می کند نه با علم و تصور خود، و علم برای او عین است. (حلبی، ۱۳۷۶، ۸۰۸)

۹) سلوک: (=Behavior) در لغت یعنی روش یا طریق و در اصطلاح عارفان ؛ طی مدارج معنوی (چون توبه، زهد، ورع) است تا سا لک به منزل مقصود برسد . (میبدی ، ۱۳۸۴، ۷۵) و «سلوک» به معنی سیر و سفر به سوی خداست و سیرالی الله عبارت از آن است که سالک چندان سیر کند که از هستی خود نیست شود و به هستی خدا هست شود ، و به خدا زنده و دانا و بینا و شنوا و گویا گردد. (اسفندیار ، ۱۳۸۱، ۳۱)

۱۰) فقر: (Poverty=) در لغت تنگدستی و ناداری است؛ و در اصطلاح فقیهان، فقیر کسی را گویند که مال و خواسته او کمتر از حد نصابی باشد که زکوة بر آن تعلق بگیرد. (جرجانی، تعریفات، ۱۴۷، ۱۳۷۷) باید دانست، کلمات فقیر و فقر و افتقار نیز از اصطلاحات صوفیان و عارفان است. و بعضی نیز گفته اند: فقر عبارت است از نبودن آنچه محتاج الیه است و در زندگانی بدان نیاز است، اما نبودن آنچه [در حوایج اساسی] بدان ها حاجت نیست «فقر» نامیده می شود. (حلبی، ۱۳۸۸، ج ۳/۴۰۳) و در اصطلاح صوفیه «فقر» عبارت از فناء فی الله است و اتحاد قطره با دریا و آن نهایت مرتبه کاملان است. (سمعی، ۱۳۳۷، ۱۸۷) و «فقر حقیقی» آن است که سالک به طور کلی فانی فی الله شود به گونه ای که او در ظاهر و باطن و در دنیا و آخرت وجود نماند و به عدم اصلی ذاتی برگردد. در حقیقت «فقر» واژه ای است که ترجمه آن سخت و دشوار است و معمولاً فقر به معنی نیازمندی است، ولی در سلوک صوفیانه به معنی حالت مثبت عدم وابستگی کلی به نیازهای دنیوی است. (حلبی، ۱۳۷۶؛ ۴۸۸-۴۸۱) و عرفا فقر را اظهار بی نیازی در کمال نیازمندی، و نهایت فقر را آغاز تصوف و نیز فناء فی الله دانسته اند. (حلبی، ۱۳۷۶، ۸۴۱؛ برزگر خالقی، ۱۳۷۴، ۱۷۲)

۱۱) فکر: (Thought=) ترتیب اموری است در ذهن از جهت تحصیل معرفت حقیقی که از آن امور فراهم می آید و این امور مستلزم کثرت است و در ذات باری تعالی کثرت مجال ندارد. (داعی شیرازی، ۱۳۶۲، ۳۳) از نظر فیلسوفان که ارباب استدلالند و اشیاء را بر طبق قوانین عقل می شناسند، مراد از تفکر اکتساب مجهولات است از معلومات، و یا ترتیب امور معلوم برای رسیدن به مجهول. و نتیجه چنین تفکری آنست که آدمی در تار و پود اصطلاحاتی، خود ساخته و معما گونه حبس گردد. و این راهی مطمئن برای رسیدن به معرفت حقیقی و یقینی نمی دانند و معتقدند اگر تأییدات الهی نباشد و نفس از کدورت های مادی صافی نشود، دل به انوار تجلیات منور نمی گردد. (موحد، ۱۳۷۶، ۶۹)

۱۲) فناء (=extinction) در لغت؛ نابود و معدوم گشتن و مقابل آن بقا. و در اصطلاح عدم آگاهی شخص از ذات و لوازم ذات خود، و نیز غیبت از اشیاء، و زایل شدن اوصاف ناپسند، و نیز محو موجودات و کثرات و تعینات در تجلی نور الانوار وجود حقیقی. (حلبی، ۱۳۷۶، ۸۴۲؛ برزگر خالقی، ۱۳۷۴، ۱۷۲) به عبارتی فنا؛ از نهایت سیر الی الله و بدایت سیر فی الله است، زیرا سیر به سوی خدا زمانی به پایان می آید که مرید یا سالک بادیه هستی (=وجود، انانیت و غرور) رابه گام صدق یکبارگی قطع کند، و سیر در خدا آنگاه تحقق می یابد که بنده پس از فنا وجودی ذات دیگری ارزانی کنند تا بدان در عالم اتصاف به صفات الهی و تخلق به اخلاق ربانی ترقی بکند. (حلبی، ۱۳۸۹، ج ۴/۲۰۷)

۱۳) قلب: (Heart=) در لغت وسط هر چیز. و در اصطلاح، جوهر نورانی مجردی که حد فاصل میان روح و نفس است و حقیقت انسان است و انسانیت به وسیله آن تحقق می یابد.